

Dr. Öğr. Üyesi
Esra ÇIPLAKORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4577-3026>Muş Alparslan Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Ortaçağ Tarihi,
Muş / Türkiye
e.ciplak@alparslan.edu.tr

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. / Applied

07/03/2021

Kabul edildi. / Accepted

19/03/2021

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.892441>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Burcî Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği

Property and Personaitiy Violations in the Middle Ages: The Example of Burji Mamluk Sultan Faraj b. Barquq

Öz

Bilinen en eski uygulamaları Eskiçağ medeniyetlerinde görülen müsadere, mülkiyet ve kişilik hakları ile ilgilidir. Devletin bir karşılık ödemediği kişinin mal veya emlakını elinden almaya yönelik olan müsadere, caydırıcı bir ceza olarak görülebilir. Aslında, suçluyu te'dib etmek ve olası suçlardan caydırmak gibi nedenlerle yaptırım kararının verilmesi ve uygulanması sırasındaki etkenler, müeyyideyi keyfi bir hale getirirken müsadereyi Burcî Memlûklerinde sıkça uygulanan bir gelir kaynağı olma yoluna götürmüştür. İstilahî olarak müsadere, devlet adına yapılan bir te'dib aracı iken mevcut iktisadî kaostan menfaat sağlayan kişilerin güç ve zenginlik arayışına dönüşmüştür. İrtikâb ve iltimas ile beraber örneklerde sıkça gördüğümüz el koyma işlemi ahlâkî bir sorun olduğu gibi bu durum ayrıca iktisadî bir zafiyettir. Dönemin tanıklarının ifadesine göre; bu dönemde Mısır'ı ziyaret eden gayr-ı müslimler, *Memlûk Emirlerinin dahi şehirde lüks bir hayat yaşadıklarını ve onların çok servete sahip olduklarını* müşahede etmişlerdir. Memlûk kaynakları, tek bir Emir'in bile sıkıntılı bir hayat geçirdiğini zikretmemiş, sultan ve emirlerin servetlerinden ve onların debdebeli bir hayat yaşadıklarından bahsetmişlerdir. Vezirlerin, valilerin ve diğer devlet görevlilerinin tekrar tekrar aynı zenginliğe sahip olmaları tek bir gelire bağlanamaz. Küçük yaşta tahta geçen Ferec döneminde Memlûk Devleti bir yandan iktisadî bunalımlar, diğer yandan ümera arasındaki mücadele ve Timur'un Suriye'yi istilası gibi ciddi olaylarla karşılaşmıştır. İşte bu kargaşa ortamında devletin gelirlerini artırmaya yönelik ilk faaliyetler müsadere olarak uygulanması olarak görülmektedir. Memlûk kaynaklarına göre Burcî Memlûklerinde en fazla müsadere müeyyidesinin Sultan Berkûk, Ferec ve Kayıtbay dönemlerinde olduğu görülmektedir. Sultan Ferec, bütün saltanat döneminde Mısır ve

*Bu makale, Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN'ın danışmanlığında Esra ÇIPLAK'ın Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Burcî Memlûkler Döneminde Müsadere (1382 – 1517)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: ÇIPLAK, Esra, "Ortaçağda Mülkiyet ve Kişilik İhlalleri: Burcî Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk Örneği", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7/1 (Mart 2021), s. (414-435)

CITE: ÇIPLAK, Esra, "Property and Personality Violations in the Middle Ages: The Example of Burji Mamluk Sultan Faraj b. Barquq", *Journal of History and Future*, 7/1 (March 2021), pp. (414-435)

Suriye’de otoritesini tesis etmek için mücadele etmiş ancak hem tahtını hem de hayatını çirkin bir şekilde kaybetmiştir. Berkûk dönemindeki müsadere uygulamalarını ayrı tutacak olursak onun dönemindeki bu müeyyidelerin bahsi geçen iç ve dış, siyasi-askeri çekişmelere bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Burcî, Berkûk, Ferec b. Berkûk, Memlûk, Müsadere, Çerkes.

Abstract

The oldest known practices are related to confiscation, property and personality rights seen in ancient civilizations. Confiscation, which aims to take away the property or property of the state without paying any compensation, can be seen as a deterrent punishment. In fact, while the factors during the decision and implementation of the sanction decision for reasons such as detecting the criminal and deterring possible crimes made the sanction arbitrary, the confiscation became a frequently applied source of income in the Burji Mamluks. By definition, confiscation was an act on behalf of the state, but turned into a search for power and wealth by those who benefit from the current economic chaos. In addition to bribery and favoritism, seizure, which we often see in the examples, is a moral problem, and this is also an economic weakness. According to the testimony of the witnesses of the period; Non-Muslims who visited Egypt during this period observed that even the Mamluk Emirs lived a luxurious life in the city and that they had a lot of wealth. Mamluk writers did not mention that even a single Emir had a troubled life, but they talked about the wealth of the sultan and the emirs and that they lived a life of glory. The fact that viziers, governors and other government officials have the same wealth over and over cannot be attributed to a single income. In the period of Faraj, who took the throne at a young age, the Mamluk State faced serious events such as economic crises on the one hand, the struggle between the ümera and Timur’s invasion of Syria. In this turbulent environment, the first activities of the state to increase revenues are seen as the implementation of confiscation as a source of income. According to the Mamluk sources, it is seen that the most confiscation sanctions in the Burji Mamluks were during the periods of Sultan Barquq, Faraj and Qaitbay. During his reign, Sultan Ferec struggled to establish his authority in Egypt and Syria, but lost both his throne and his life in an ugly way. If we keep the confiscation practices in the period of Barquq, we can say that these sanctions during his period were dependent on the aforementioned internal and external political-military conflicts.

Key words: Burji, Barquq, Faraj b. Barquq, Mamluk, Confiscation, Circassian/Jarkas.

Giriş

“Nullum crimen sine lege, nullum poena sine lege”

Memlûk tarihinin ikinci evresini Mısır ve Suriye’nin mukadderatında mühim rol oynamış Burcî Memlûkler (1382-1517) oluşturur.¹ Burcîler, iktidarlarını selefleri Bahrîlerden devralmışlar ve yüz otuz beş yıl iç ve dış sıkıntılar ile Anadolu’da Tarsus’tan Malatya’ya kadar uzanan hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Burcîler dönemi; araştırmacılar tarafından sistemlerin

1 el-Makrîzî, (Neşr. Muhammed Zinhüm-Medîha eş-Şarkâvî), *Kitab el-Mevâ’iz ve el-İ’tibâr fî Zikr el-Hitât ve el-Âsâr*, C.III, Kahire, 1998, s. 132-133; A. H. Dumit, *ed-Devlet el-Memlûkiyye Tarih-i Siyasî ve el-İktisadî ve el-’Askerî*, s. 91-92.

bozulduğu, felaketlerin yaşandığı, istikrarsızlıkların olduğu bir dönem olarak tasvir edilse de onlar, mevcut tüm sorunların üstesinden gelmiş ve ilk dönemden daha uzun bir süre ayakta kalmayı başarmışlardır. Başka bir açıdan ise günümüze intikal eden eserlerin çoğu bu dönemin ürünüdür ve pek çok konuda zihinlerimizde izler bırakmışlardır. Burcî Memlûklerinin ilk sultanı Berkûk (ö.1399), Ortaçağ devletlerinde yönetme gücünün olağan kavramı “*asabiyye*”ye bağlı bir iktidar kurmuşlardır. Ferec b. Berkûk (ö.1412), adıyla müsemma, onun oğludur². 20 Haziran 1399 (15 Şevval 801) tarihinde, el-Malik ez-Zâhir Berkûk’un ölümü üzerine, oğlu Ferec, babasının vasiyeti gereği *el-Melik en-Nâsir* lâkabıyla sultan ilân edilmiştir(H.801-808/M.1399-1405, H.808-815/M.1405-1412)³.

Tarihsel geçmişi çok eskilere dayanan müsadere müeyyidesi günümüze kadar birçok aşamadan geçmiş ve hukuki niteliği değişmiştir. Memlûkler döneminde müsadere tabiatini tek mil cezaların büyüklüğü ile beraber işlediğimiz çalışmamız âmm ve örf hukuku cephesiyle örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Önemli eserlerin meydana geldiği önemli mücadelelerin verildiği ve önemli kararlara imza atan sultanların bulunduğu bu devir, inişli çıkışlı bir seyir gösterse de kendine has bir nizama sahip olduğu bilinmelidir. Müsadere, mülkiyet ve kişilik haklarını sınırlayan bir müeyyide olarak uygulanışı açısından cezanın şahsiliği ilkesi ile de çelişmektedir. Bazen işlenen bir suçtan dolayı cezai bir yaptırım, bazen toplumsal düzeni korumaya yarayan emniyet tedbiri, bazen de devlet gelirlerine kaynak aktarmak amacıyla uygulanan müsadere, çoğu zaman da hiçbir suç işlememiş kişilerin mal varlıklarına el konulması şeklinde mülkiyet hakkının kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur.

Müsadere, ısrarla istemek, çekip almak, meydana çıkma, olma manasına gelen Arapça صدر kelimesinden türetilmiştir. مصادرة mufâ‘ale vezninde olup işteşlik manası ifade eder⁴. Mütâlebe, münâzara, murâfa‘a, mukâseme kelimeleri ile almak anlamındaki أخذ taşımak anlamındaki حمل gereklilik anlamındaki أزم devretmek, bırakmak manasındaki استخراج ve bir anlamı da kapsamak, sarmak demek olan حوطة kelimesi Memlûk kaynaklarında ihtiva ettiği mana itibariyle müsadere yerine kullanılan kelimelerdir. Hukukçuların farklı tanımlamalarına rağmen birleştikleri nokta; bir suç, bir fiil ya da başka nedenlerden dolayı devlet tarafından kişinin malına el konulması olarak ıstılâhî bir mana ifade eden müsadere, özel mülkiyet ile ilgili bir kavram olup bir kimsenin taşınır-taşınmaz malının kendi rızası olmaksızın devlet veya hükümdar adına alınmasıdır⁵.

-
- 2 el-Makrîzî, *el-Hitât*, C.III, s. 134; Süleyman Özbek, “*Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar: Sultanı Öldüren Sultan Olur*”, Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:32, Sayı:53, Ankara, 2013, s.165.
  - 3 Esra Çıplak, *el-Melik en-Nasır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-815/1399-1412)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 15-20.
  - 4 el-Cevherî, *es-Sihâh*, C.II, Beyrut, 1990, s. 709-710; ibn Manzûr, *Lisân el-Arab*, C.VII, Beyrut, 1999, s. 299-302; el-Firuzâbâdî, *el-Kamus el-Muhit*, C.II, Mısır, 1978, s. 67; ez-Zebidî, *Tâc el-Arûs*, C.XII, Kuveyt, 1973, s. 293-300; R. Levy-M. Cavit Baysun, “*Müsâdere*”, İA, C.VIII, Eskişehir, 1997, s.668-673; Cengiz Tomar, “*Müsâdere*”, DİA, C.32, İstanbul, 2006, s. 65.
  - 5 M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1993, s. 624-626; M. Ali Ünal, “*Osmanlı İmparatorluğunda Müsâdere*”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 49, 1947, s. 95; Abdulkadir Certel, *Müsâdere*, Ankara, 2008, s. 15; Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1944, s. 258.

Memlûk ekonomisinin bir parçası gibi görünen müsadere uygulamaları, nakit değerın üç ya da dört katına kadar ulaşan bir servet birikiminin sonucu olarak uygulanmıştır⁶. Tazminat sağlamak için de kullanılan müsadere özellikle Bahrî Memlûklerde vakıf mülkiyetini bu açgözlülüğün dışına çıkarmıştır. Bu dönemde çok sayıda medrese, zaviye ve ribat gibi kurumların yaptırılması ve gelir getiren emlakî buraya vakfetme nedenlerinden biri yeni sultanın, selefının memlûklerinin mallarını müsadere etme olasılığıdır. Onlar, kendi evlatlarını ya bu vakıflara nazır/mütevelli tayin etmiş ya da kendileri için bundan bir pay ayırmış vakıflara ve gelirlerine onları ortak yapmışlardır⁷. Ancak bu durum vakıf sahiplerini diğer tarafa geçiren bir hale dönüşecektir. Sermayenin aktif ekonomiye geri dönüşünü içeren vakıf kaynaklarının devlet tarafından gasp edilmesi, sûfileri işgücü piyasasına geri döndürmüştür⁸.

Ülkede para ayarının değişken olması, yabancı paralar karşısında Memlûk paralarının durumu, sürekli para darp edilmesi ve ayrıca bereketli Nil nehrinin yılın bir döneminde taşıp mahsulü yok etmesi hatta akabinde meydana gelen veba nedeniyle pek çok insanın ölmesi bu zengin hayatlar ile örtüşmüyor gibi görünüyorsa da o çark uzun bir süre bu şekilde işlemiştir. Devletin *müsadere* şemsiyesi altında istismar ettiği hemen her gelir kaynağını toplaması ve tarımsal üretimi köreltecek kadar halkı etkilemesi kaynaklarda örnekleri görülen hadiselerdendir. Müsadere edilen kişinin ise sadece devlet ricali değil halkın da bu uygulamaya şiddetle maruz kaldığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda musadira, iade-i itibar yapıldığı da elde edilen bilgiler içerisinde yer almaktadır. Başka bir bilgi de hapisteyken ölen kişinin, ailesinin müsadere edilmesi ve halkın bu durumu esefle karşılaşmasıdır. Suçluların evlat, akraba ve meşru varislerine ait olan malların da müsadere edildiğine dair kayıtlar da ilgimizi çekmiş örneklerden olup cezanın şahsiliği ilkesine aykırı olsa da elde edilen emvalin miktarı dehşet boyuttadır. Servetine el konulmasına karar verilen bir kimsenin mal varlığının müsaderesi ancak sultanın bu hususta verdiği veya vereceği emir üzerine yapılabilirken bazen diğer görevlilerin de karar yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şifahi olarak tevdi edilen emrin fetva olarak da verildiği kaynaklarda belirtilmişse de maalesef bu konuda yazılı evraka ulaşılammıştır. Konuyla ilgili esas sıkıntı uygulamanın kurumsallaşmamış olmasıdır. Yani müsadere için ne ayrı bir divan ya da müessese ihdas edilmiş ne bunun için hususi görevli atanmış ne de cezanın uygulama ilkeleri ile ilgili bir belge bulunmuştur. Ancak *vezir*, *şâdd ed-devâvîn*, *re's en-nevbe* hatta *vali* ve *emirler* bu müeyyideyi uygulayıcı roller üstlenmişlerdir. Suçlunun cezası sadece malına el konulmasıyla sınırlı kalmamış bazen beraberinde bazen de ayrı olarak azil, hapis, sürgün, ölüm gibi cezaları da getirmiştir. Cezanın infazından önce şahsın malvarlığı tespit edilmiş bunun üzerine cezası uygulanmıştır.

6 Mahmood Ibrahim, "Crime and Punishment in Mamluk Damascus", Osmanlı Araştırmaları, Sayı 36, İstanbul, 2010, s. 16.

7 Sayıları gittikçe artan bu vakıfların gelirlerinin yüksek meblağa ulaşması ile sağlanan fayda ise ilme rağbet edenlerin ve muallimlerin sayısını artırmış ilim tahsil etmek maksadıyla Irak'tan ve Mağrip'ten halkın buraya akın etmelerine neden olmuştur. Bkz. ibn Haldûn, *Mukaddime*, C.II, s. 781.

8 Bethany J. Walker, "Popular Responses to Mamluk Fiscal Reforms in Syria", Bulletin D'études Orientales, LVIII, 2009, s. 55-56; Emad Abou-Ghazi, "Egyptian Archives and the Rewriting of the Mamluk's History", Journal of Islamic Area Studies 10, Cairo, 2018, s. 13.

Memlûk sisteminin olağan bir sonucu olarak eski sultanın memlûklerinin tasfiyesi, yenilerinin de itaati⁹ ile devletin yeni vizyonunu hayata geçiren Berkûk, güçlü bir sultan olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanında yaptığı yeniliklerle beraber iç ve dış tehditlerin baş göstermesi nedeniyle kayıtlarda belirtildiği üzere gelir kaynağı bulma noktasında konumuz olan müsaderenin şer'î¹⁰ boyutuna örfi uygulamalar da yoğun olarak dâhil edilmiştir¹¹. Benzer uygulamalar muasır diğer bir Türk devletinde de görülmekteydi. Osman Gazi'nin, (ö.1326) "*Kanun ve ahkâmın böyledir.*" girişiyile anlatılan *bâzâr bâc* rivayetinde, devletin halkın malına verdiği kıymet, *tekâlîf-i örfiye* kaideleri içinde yer almaktadır¹². 15. yüzyıla gelindiğinde ise Musa Çelebi'nin (ö.1413) "*flori kokar*" ifadesi ile Rumeli beylerinden bazılarını öldürüp mallarını müsadere etmesi ve bu beylerin kendi aralarında meşveret edip "*bu kişinin bed-hali vardır, hepimizi öldürüp malımızı alır, sultanı davet etmek evlâdır.*" demeleri iktisadi nizam, istikrar ve adaletin birlikte olması gerektiğinin kanıtı niteliğindedir¹³. Çelebi Mehmed (ö.1421) döneminde, Memlûk Sultanı Ferec b. Berkûk'un da hocası olan Şeyh Bedreddin (ö.1420) için Mevlâna Burhaneddin Haydar el-'Acemî'nin "*kanı helal ve malı haramdır*" fetvası ile ona şer'î bir hüküm verilmiştir¹⁴. Muasır olduğu Osmanlı Devleti'nde hal böyle iken Mısır, Hicaz ve Suriye'de hüküm süren Memlûklerde (1250–1517) müsadere neden daha çok uygulanan bir örf olmuştur? Gerekli görüldüğünde murakabenin yapılması devletler için olağan bir uygulama olup zaman zaman bu konuda esnekliğin olduğu görülmektedir. Müsaderenin, Memlûk sultanlarının sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biri haline dönüşmesi hem iç-dış siyasi ve askeri çekişmeler hem de iktisadi sıkıntıların sonucu olmalıdır. Zira her biri birbirini tetikleyen birer domino taşı gibi hareket ettiği, kaynaklarda tespit edilmiştir. Bu konunun sebepleri ve arkasındaki durumu görmek bakımından ibn Haldun'un değerlendirmeleri önemlidir: Müsadere, eskiçağlarda olduğu gibi ortaçağ devletlerinde de uygulanan bir müeyyidedir¹⁵. Ferec b. Berkûk döneminin önemli din ve siyaset adamlarından olan ibn Haldun (ö.1406), ticaretin içine dâhil olan devletin, piyasayı tabii hattından çıkardığını ve bunun, müsaderenin de içinde olduğu bazı sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir¹⁶. Asabiye'nin, etkisini ve dinamizmini kaybedince, dış ülkelerden kaynak aktarma yeteneğini de ortadan kaldırdığı, bunun üzerine ülke içinde, aynı yaşam düzeyini sürdürebilmek için bazı varlıklara ve iktisadi faktörlere el attığı ayrıca gittikçe daha sert bir yönetime başvurduğu belirtilmiştir. Bu da müsadere, angarya ve zor kullanım şeklinde ortaya çıkmıştır ki bunun anlamı değer gittikçe daha fazlasının güçlü kişilere veya devlete aktarılmasıdır¹⁷. Memlûkleri bu konuda öne çıkaran unsur ise bu müeyyidenin, devletin tam ortasında yer almasıdır. İbn Haldun, sultan ve etrafındakilerin, sadece hanedanlığın orta döneminde servet sahibi olabildiklerini,

-
- 9 ibn Haldûn, *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), C.I, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 547, 781.
- 10 Hüseyin Esen, "*İslam Hukuku Açısından Müsâdere*", Dokuz Eylül Üniv. İFD, XV, İzmir, 2002, s. 191-225.
- 11 ibn Haldûn, *Mukaddime*, C.I, s. 547.
- 12 "*Her kim ki bâzâra bir yük getire, sata iki akça*". Bkz. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332, s. 19.
- 13 Mehmed Neşrî, *Cihannümâ*, (Neşr. F. Reşit Unat – M. Altay Köymen), C.II, TTK, Ankara, s. 488-490.
- 14 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 92-93; Neşrî, *Cihannümâ*, C.II, s. 546.
- 15 C. Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul, 2010, s. 32-33.
- 16 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 542; A. Mesut Ağır, *Memlûklerde Ticaret*, Çizgi Yay, Konya, 2015, s. 26-27, 74-79.
- 17 Nihat Falay, "*İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri*", İÜ İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1978, s. 31-32.

bunun sebebinin ise ilk dönemde toplanan vergilerin, asabiyelerine ve faydalı olmaları nispetinde ilgililere dağıtılması olarak açıklar¹⁸. Maiyyetlerini devletin bir parçası olarak gören sultanlar, bu mal ve servetin hanedanlığın nüfuzu vesilesiyle kazanıldığına inandıklarından, onların mallarını kendilerinin olarak görüp bu serveti müsadere etmekten geri durmamışlardır.

Mısır'da, Memlûklerden önce Eyyübîler (1169-1260) de halefleri Fâtımîlerin saraylarını ve onlardan kalan her şeyi müsadere edip kendi adamlarına dağıtmışlardı¹⁹. el-Makrîzî, Fâtımî Hâkim Biemrillah (ö.1021) döneminde devlet içinde üst mevkiye gelen Hıristiyanlardan *birçoğunun devlet işlerinde vezirliğe kadar yükseldiği ve bu vesileyle zenginleştikleri ve hatta bununla övünmeleri sonucu* kendilerinin maddi ve fiziki cezalandırılmalarına neden olduğu bilgisini vermektedir²⁰. Bahrî memlûklarında da durum farklı olmamakla birlikte 1340 yılında Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun'un (ö.1341), olağanüstü yetkilerle donattığı sadece Dimeşk değil bütün Bilâdü'ş-Şam nâibi olarak tayin ettiği Emir Tengiz'in -es-Safedî'nin bildirdiğine göre bölge bölge biriken-emvalini müsadere ettiği zaman servetinin değeri yaklaşık iki buçuk milyon dinara ulaştığı bilgisi kaydedilmiştir²¹. Berkûk döneminde ise Dimeşk Naibi Emir Seyfeddin Muncuk el-Yusufî'nin (ö.1375) servetinin olması gerekenden hatırı sayılır ölçüde çok olması onun da mal müsaderesi ile cezalandırılmasına neden olmuştur²². Memlûk emîr ve bürokratlarından büyük kısmının hayatlarında en az bir defa azledildiği ve mallarına el konulduğu görülmektedir. Bazen küçük bir dedikodu veya iftira emirlerin mallarına el konulmasıyla sonuçlanmış bazen de ekonomiyi düze çıkarmak için bu yola başvurulmuştur. İhtişamın, gereksiz sarfiyatın, kötü düşüncelerin de müsadere nedeni olduğu görülmektedir. Bu meyanda devletin gelir kalemlerinden biri olarak görülen müsadere bazılarında mali bir zaruret olduğu sonucuna da varmak mümkündür²³. 1394 senesinde Üstâddâr Emir Mahmud'un²⁴, Suriye sınırına yaklaşmakta olan Timur tehlikesini önlemek için Kârimî tüccarlarından sultana kefil olarak senet karşılığında bir milyon dirhem borç aldığı belirtilmektedir²⁵. Sultan ile tüccarlar arasında "aracı" konumunda olacak kadar kendisine güvenilen Emir Mahmud'un hayatı şiddetle son bulsa da yaşadığı zaman dilimi içerisinde dünyalığını hayli yapmıştır. İbn Haldun'un müşahade ettiği ve hazineye devretme işini kendisinin yaptığını belirttiği Emir'in nakdî servetinin 1.600.000 dinar²⁶, meta, kumaş, hayvan ve diğer mallarından

18 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 544.

19 R. Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul, 1983, s. 29.

20 Masumali Pençe, Muhammed Ali Kazım Bigi, Hadi Alimzade, "*el-Hâkim Fatımî ve Kıpti Zimmîler, Kıptilerin İslam'ı Kabul Etmeleri ve İrtidatları Üzerine Bir İnceleme*", *Misbah*, 2/5, İstanbul, 2013, s. 94.

21 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (tahkik: A. Arnavud-T. Mustafa), C.X, Beyrut, 2000, s. 264-266; F.A. Yiğit, "*Emir ve Devlet: Dimaşk Nâibi Emir Tengiz'in Hayatı*", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2014/14, s. 142.

22 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısır ve el-Kahire*, (Neşr. Muhamed Hüseyin Şemseddin), C.XI, Dâr el-Kütüb el-İlmiyye, 1992, Beyrut-Lübnan, s. 108; el-Makrîzî, *el-Hitât*, C.II, s. 94 vd.; A. H. Dumit, *ed-Devlet el-Memlûkiyye Tarih-i Siyasî ve el-İktisadî ve el-Askerî*, s. 91-92.

23 M. Hamîdullah, *el-Vesâik es-Siyâsiyye ve el-İdariyye li'l-Uhûd el-Fâtımîyye ve'l-Atabekîyye ve el-Eyyübîyye*, s. 65-68; R. Şeşen, *a.g.e.*, s. 184-185.

24 Üstâddâr Emîr Nasıruddin Muhammed b. Cemaleddin Mahmud b. Ali b. Asfar (ö.1396)

25 Altan Çetin, "*Memlûkler Döneminde Kârimî Tüccarları*", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, Ankara, 2004, s. 76-77; A. Mesut Ağır, *Memlûklerde Ticaret*, s. 179-180.

26 Bir milyon dört yüz bin dinar, bir milyon gümüş dirhem, ticaret malı, mahsul ve idi. Gizlediklerinin haricinde bir milyon gümüş dirhemden fazla meblağ daha bulunmaktadır. Bkz. el-Malatî, *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, (neşr. 'Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî), C.I/II, Sayda-Beyrut, 2002, s. 380; İbn İyâs, *Bedâ'i*

oluşan menkul kıymetin de müsadere edildiğini belirtmiştir. Böylesine tahayyül edilemez meblağ için halkın yorumu ise “Allah; Davud için demiri, Mahmud için altını yumuşattı.” şeklindedir²⁷.

Memlûk ekonomisinin uzun vadeli istikrarı hedefleyen yeniliklerine rağmen el-Makrîzî, XIV. yüzyılın sonunda mali çöküşün eşliğinden XV. yüzyıla taşınan ekonomik rahatsızlıkların, nedenlerinden çok etkilerinden bahsetmektedir²⁸. Sultan Berkûk’un saltanatı, siyasi değişiklik ile beraber sıkıntıda olan ıktâ sistemini yeniden canlandırma girişimleri ile de bilinmektedir. el-Makrîzî, zaman içinde ıktâ’ların vakıf arazisine evrilmesi, kaynak sıkıntısı çeken devlet görevlilerinin gelirlerini akıl almaz ölçüde kişisel servete dönüştürmesine dikkat çekmiştir. Berkûk’un mali reformları, vakıf mülklerine el konulmasının yasallaştırmaktan geçmektedir. Bu durumu saltanatının ilk yıllarında orduya ve özellikle de Memâlik es-Sultâniye’ye ödeme yapacak kaynakların mali krize neden olmalarını gerekçe olarak göstermektedir. Bu sebepten mali işleri kontrol etmek için Divan el-Müfred’i oluşturmuş ve divanın başkanlığına da üstaddarı getirmiştir²⁹. Başlangıçta bu divan, sultanın kişisel varlıklarından yani kendi ıktâ’larından finanse edildi. Diğer divanlardan bağımsız olarak Memâlik es-Sultâniye’nin mali desteğine adanacak ve hazinenin geri kalanından ayrı olarak finanse edilecekti. XV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu divan Mısır’daki en büyük haraç ödeyen toprak yüzdesini kontrol etmeye başladı³⁰.

Müsaderede fail ve meful olarak en çok karşımıza çıkanlar örneklerden de anlaşılacağı üzere vezirlerdir. Memlûk tarihi idari teşkilatında yetki dağılımı ve sınırlandırılması aşamalarından geçen vezaretin bu değişimi belki de bu sonucu doğurmuştur. Burcî Memlûklerinde bürokratik olarak etkisini kaybettiğini bildiğimiz bu müessese ile ilgili sayısız örnekten söz edebiliriz. Memlûklerde vezirlik görevini yürüten toplam yüz vezirin azledildikten sonra pek çoğu tutuklanmış, işkence görmüş ve mal müsaderesine tabi tutulmuşlardır³¹.

Memlûk devletinde asker, tüccar ve halkın müsadere uygulamalarındaki rolleri değişkenlik göstermektedir. Şöyle ki; askeri harekât masraflarının yanı sıra askerlere yapılan harcamalar için devlet hazinesi tüm ihtiyacı karşılayamamış memlûk ekonomisi bu açığı kapatmak için müsadere uygulamalarını çoğaltmıştır. Bu ağır tedbirin Mısır’daki ekonomik durumu olumsuz etkilemesi, tarım ve sanayii üretim ile ticari ve mali işleri bozması ve genel olarak ekonomik faaliyetlerin sorunlu hale gelmesine neden olması şaşırtıcı değildir. Memlûk yöneticileri tarım, sanayi ve ticaret

ez-Zuhûr fî Vekâyi’ ed-Duhûr, I/II, (tahkik: Muhammed Mustafa), Kahire, 1983, s. 489.

27 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, sh. 885; el-Makrîzî, *el-Hutât*, C.III, sh. 87; ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 159-160; ibn Haldûn, *Mukaddime*, (haz. Süleyman Uludağ), C.I, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 409; Esra Çıplak, *Burcî Memlûkler Döneminde Müsadere (1382 – 1517)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 90-91.

28 el-Makrîzî, *İğâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme*, (Neşr. Yâsir Seyyid Salihîn) Kahire, 1999, 36-45.

29 el-Makrîzî, *el-Hutat*, C.III, s. 87, 93.

30 B. J. Walker, “*Popular Responses to Mamluk Fiscal Reforms in Syria*”, s. 55-56.

31 el-Makrîzî, *Kitâb es-Sülûk li-Ma’rifet Düvel el-Mülûk*, (Neşr. Sa’id ‘Abdulfettâh ‘Aşûr), Matba’atu Dâr el-Kütüb, Kahire, C.II, s. 822, 842, C.III, 1971–1972, s. 230, 247; el-Makrîzî, *el-Hutat*, C.II, s. 320-324; İbn Hacer, *ed-Dürrer el-Kâmine fî A’yân el-Miet es-Sâmine*, C.IV, Dâr el-Ceyl, Beyrut, 1993, s. 360-36; ibn Hacer, *İnbâ’ el-Gumr bi-Ebnâ el-Umr*, (Neşr. Dr. Hasan Habeşi), C.I, s. 100-101, ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XI, s. 133-134; ibn Dokmak, *el-Cevherü’s-Semîn fî Siyeri’l-Hulefâ ve’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, (Neşr. Saîd A. Âşûr-Ahmed es-Seyyid Derrâc), Mekke, 1982, s. 439; Fatih Y. Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, Ankara, 2009, s. 216; Fatih Y. Ayaz, “*Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri*”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1), 2006, s.172.

sektörleri üzerindeki ağır vergilerin yüküne ek olarak askeri masrafları karşılamak için sık sık müsadere yöntemlerine başvurmuştur. Memlûk sultanlarının paraya hızlı bir şekilde ulaşmak için yaptıkları müsaderelerden ötürü bu üç ana sektörden elde ettikleri kârın/getirinin şüphesiz devamlılığı yoktu. Bir askeri harekâtın arefesinde, yöneticilerin halktan zorla para alması, onları müsadere etmesi olağandı. Nüfusun diğer herhangi bir kesiminden daha fazla katkıda bulunmak zorunda kalan tüccarlar, genellikle bir seferde binlerce dinar ödemişti³².

el-Makrîzî'ye göre; geleneksel toprak yönetimine yetkililerin müdahalesi, tahılların istiflenmesi veya müsadere edilmesi ve etkisiz kriz yönetimi kırsal kesimin devlete tepki göstermesine neden oldu. Su paylaşımı, ürün rotasyonu ve arazi hazırlama ve hasat süreci genellikle yerel gelenekler tarafından yönlendirildi ve devlet bu faaliyetlerin herhangi birine nadiren müdahale ederdi. Bu gerçekleştiğinde, yerel tepki oldukça hızlı ve etkili olabilirdi. 799/1396 yılında ikta' sahipleri, paylaşılan suyu bölgedeki kendi tarlalarına yönlendirerek, yerel sakinlere kendi malını şişirilmiş fiyatlarla satmaya zorladı ve bu durum çiftçileri çileden çıkardı. Köylüler, idarecilerin yaptığı istismarlarla ilgili çok sayıda şikâyetle bulduktan sonra, Sultan Berkûk, sorumluları aynı yıl tutuklattı ve öldürttü. Suriyeli tarihçiler, köylülerin yiyeceklerine, hayvanlarına ve malzemelerine el konulduğunda veya toplu olarak el konulduğunda silah aldıklarını veya evlerini ve çiftliklerini terk ettiklerini anlatıyor. On beşinci yüzyılın başlarındaki siyasi karışıklık sırasında onlara ceza verildi³³.

İğâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme adlı eserde el-Makrîzî, hem Berkûk hem de Ferec dönemi ekonomik buhranları detaylı olarak anlatmıştır:³⁴

Yıl	Ölçü (Erdeb)	Ürün (Buğday / Arpa)	Fiyat (Dirhem)
796 / 1394-5	1	Buğday	70
796	1	Buğday	200
796	1	- Arpa	150
798-801 / 1396-7		-	Fiyatlar eski halini aldı.
801 / 1398-9	1	Buğday	30
801	1	Buğday	40
802 / 1399-1400	1	Buğday	70 küsür
806 / 1403-4	1	Buğday	400

Tablo I: *İğâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme*'ye göre Nil nehrinin taşması sonucu üretim ve fiyatlar

Mısır'a hayat veren Nil nehrinin yıl içinde akış hızının azalması ve artması diğer etkenlerle birlikte bölge tarım ve ticaret hayatının da belirleyicisi olmuştur. Nehrin suyundaki azalma çiftçiliği durma noktasına getirmiş bu da fiyatları yükseltmiştir. Aksi durumda ise sudaki artış tarım arazisine can vermiştir. Takriben 1394-1404 yılları arası özetlenen kaynakta da ifade edildiği üzere "...geçmiş zamanlardan beri ne zaman Nil'in sularının akması dursa pahalılık uzun yıllar

32 Wan Kamal Mujani, "The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period, *Advances in Natural and Applied Sciences*", 6(3), Malaysia, 2012, s. 303-304.

33 Bethany J. Walker, "Popular Responses to Mamluk Fiscal Reforms in Syria", s. 55-57.

34 el-Makrîzî, *İğâset el-Umme*, s. 36-42.

devam eder. Bu artış içecek ve giyeceklerde de olur. İnşaatçılar, ameleler, sanat erbabı ve meslek sahiplerinin ücretleri de bu oranda artar...” 1405 yılında Nil suyundaki artış tarım arazilerinin ekiminin de artmasına neden oldu. Elbette bu durumda halkın tohuma ihtiyacı baş gösterdi ve bunu sağlayan iki nedenden dolayı devlet idi. Birincisi gıdaların devletin tekelinde olması ki bu da fiyatları devletin tayin etmesiyle mümkün oluyordu. İkincisi ise devletin ürünlerinin önceki yıl artmasıydı. Yukarıda izah edilen devletin ticari faaliyetlerde bizatihi bulunması durumu kendisini burada göstermektedir. Bundan başka su seviyesinin artışı taşmalara da neden oldu bu da halkın ölümüne, tahribatın büyümesine, hayvanların telef olmasına, pahalılığın artmasına hatta vebaya neden olan bir felaketler silsilesine götürdü. 1406 yılına gelindiğinde paranın ayarı değişmiş, temel ihtiyaç malzemeleri azalmıştı. Müellif bu ahvali “...tedbirsizlik, bela ve kötü düşüncenin dışında geleceğe yönelik hedeflerin olmayışı...” olarak açıklamış bunu da üç sebebe bağlamıştır:

1. Rüşvet: Örneklerini sıklıkla gördüğümüz mesele için müellif “temeli fesada dayanır” demiş devlet ve din adamlarının yani idareciler, nazırlar, kadılar, bölge idarecileri, pazarları kontrol edenler ve diğer çalışanları burada ifşa etmiştir. Onlara ulaşmanın yolunun yüklü miktarda mal vermekle olduğunu, işlerinde ehil olmayan bu kimselerin çoğunun halkın malına tasallut ettiğini şu şekilde belirtmiştir: “Sultanın yakınları ve emirler bir adamdan borcunu ödemesini isteyince adam bu parayı toplamaya çalışır yoksa bir görevli ona gönderiliyor bu görevli adamın duruma göre atları, köleleri, parası, neyi varsa el koyardı.”

2. İktâ’ların bozulması: Mısır ve Suriye’deki tarım arazilerinin çoğunu kontrol eden ve vergi gelirlerinin bu topraklardan orduya dağıtımını düzenleyen iktâ’ sistemi, devletin bel kemiğidir. Her türlü kanonik olmayan vergilendirmeden, paranın ayarının bozulmasına, sultanın iktâ’ sahibini ziyaret etmesine kadar ekonomik her şeyi içerir. Berkûk döneminin sonları Ferec döneminin ise ilk yıllarına tekabül eden zaman diliminde memlûk emirlerinin iktâ’larının genişlemesi nedeniyle çiftçilerin arazilerinden alınan kiralar da yıldan yıla artırılmıştı. Bu kira yükü ile beraber ihtiyaç duyulan tohum, hasat ve buna bağlı olan ücret/fiyatların ve hatta arazileri sellerden koruyan Nil etrafında yapılmış bulunan bendlerin de maliyetlerin artması hem ticari olarak zarara hem de toplumsal olarak ciddi tepkilere sebebiyet vermiştir.

3. Para hırsı: Hafız b. Asâkir’in Tarihu Dimeşk’inde “Yaşam, ancak onunla olur” ifadesinde belirttiği paraya olan aşırı taleptir³⁵.

Berkûk’un ölümünün akabinde Sıracüddin Ömer b. Reslan el-Bulkunî (ö.1403), Emir Ayıtmış el-Becâsî gibi önde gelen din adamlarının, yüksek rütbeli emirlerin ve sultan sarayında hizmet eden hasekiyye Berkûk’un mirasının konu edildiği bir toplantı yaptılar. Uzun süren tartışmalar neticesinde, mirasın 5/6’sı Beytü’l-mâl’e aktarılacak 1/6’sı ise Müslümanların yararına harcanacaktı³⁶. Ferec’in saltana geldiğinde henüz bulûğa ermemiş olması, devlet idaresinde tecrübesinin bulunmaması, kendisine dostça öğütlerde bulunup her zorlukta onu sonuna kadar destekleyecek yardımcılarının olmaması ve önde gelen emirlerin birbirlerine düşmeleri işini oldukça güçleştirmiştir. Bu sırada önce Halep ve arkasından Dimeşk, Timur tarafından tarihlerinde şahidi olmadıkları büyük bir tahribata maruz kalmıştı.

Timur’un Suriye seferinden sonra 1403-4 (H. 806) yılında baş gösteren yokluk ve pahalılık sonucu Memlûk ülkesinde altın fiyatları yükselmiş, sikkenin ayarındaki düzensizlik yabancı

35 el-Makrîzî, *İğâset el-Umme*, s. 36-42.

36 ibn Kadı Şuhbe, *Târih ibn Kadı Şuhbe*, (Neşr. ‘Adnan Derviş), C.4, Dımaşk, 1997, s. 25-26.

paraları günlük muamelelerde geçerli kılmıştı. Bir zamanlar 20 dirhem olan 1 miskal altının 240 dirhem'e çıkmasına ek olarak fiyatlar ve ücretler fülûs ile tayin ve tespit edilerek o zamana kadar olageldiğinin aksine, fülûs revaç gören para olmuştu³⁷. Öte yandan sulu ziraat için bakım ve onarımı şart olan sed ve kanallar ihmal edilmiş, halk her sene kendisinden toplanan paralarla onlara bakmağa mecbur bırakılmıştı³⁸. Bu mâlî ve iktisâdi istikrarsızlığa ek olarak, Mısır ve Suriye'de ardı arkası kesilmeyen isyanlar olmuş, bu yüzden Ferec sık sık Suriye'ye seferler yapmağa mecbur kalmıştı. Bu seferlerden her birinde silâh, erzak, hayvan vb. dışında, sadece para olarak bir milyon dinara yakın para sarf ediliyordu. Suriye'ye varıldığında, ora halkından da ayrıca para, erzak, hayvan vb. toplanıyor, köyler ve mahsuller harap ediliyor ve fakat elle tutulur bir neticeye varılmaksızın geri dönülüyor, arkasından bir isyan daha çıkıyordu. Sultan Ferec, saltanatı boyunca Mısır ve Suriye'de otoritesini tesis etmek için asi emirlerle mücadele etmiş aynı zamanda Timur tehlikesine maruz kalmış ve neticede yenik düşerek sadece tahtını değil (H.16 Safer 815) 28 Mayıs 1412 Cumartesi günü Dimeşk Kalesi burçlarından birinde katledilmek suretiyle hayatını da kaybetmişti³⁹.

İktidar aleyhine olan davranışın cezai müeyyidesi için dikkat çeken örneklerden biri 8 Mayıs 1389'de Sultan Hacı'nın, Berkûk'un gizlenmesine yardım ettiği gerekçesiyle Mukaddem el-Memâlik'ten Tavaşi Bahâdır eş-Şehâbî'yi yakalatması ve Kal'a el-Markab'a sürgüne gönderdikten sonra onun bütün emvalini de müsadere ettirmesidir⁴⁰. Berkûk'un evinde gizlendiği Umerâi 'Aşere'den Ebu Zeyd'in hapsedilmesi ve kendisinden kese ile 1000 dinar istendiği de kaydedilen diğer müsadere örneğidir⁴¹. Ikta'larından azledilen ve dışarıda kalan memlûklerin sultana karşı isyan etmelerinin battal, sürgün, hapis ya da ölüm gibi cezaları olmuştur. Berkûk zamanı için el-Makrîzî; *alenen rüşvet alınıp verildiğini, herkesin para ile mevki sahibi olduğu* tespitini yapar. Onun zamanında *livata, rüşvet ve çarşı pazar durgunluğunun arttığı* da ayrıca belirtir⁴². Diğer ilginç bir uygulama ise 13 Mart 1389'da gerçekleşti. Sultan Berkûk, Sıracuddin Ömer el-Bulkînî ile Halife el-Mütevekkil 'Alâllah'ı kalede Rudinî Mescidi'ne⁴³ çağırdı. Sultan'ın bu teşrifatının nedeni halifenin kendisine muhalif hareketleri ve onun bu konuda özürlerini kabul etmekte. Onları karşılamak için ayağa kalktı, özrünü kabul etti, sırtını sıvazladı, anlaşmaya varıldıktan sonra halife, eski durumuna geçti. Bu anlaşmanın içinde olan meblağ ise *İskenderiye kumaş, yün, on bin dirhem toplamda kıymeti bin dinar olan kıymetli eşya* idi. Bu hediyelerin bir kısmı da el-Bulkînî ile Kal'a Valisine gönderildi⁴⁴. 1390 Kahire Valisi Hüsâmeddin Hüseyin Ali b. el-Gürânî de defalarca bedenî ve malî ceza ile yargılananlardandır. Bu şekilde farklı zamanlarda iki milyon yüz bin gümüş dirhem, yüz

37 el-Makrîzî, *İğâset el-Umme*, s. 42.

38 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 226.

39 K. Y. Kopruman, "*al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bîr Bakış*", Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1981, s. 154-156; Esra Çıplak, *el-Melik en-Nasır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-815/1399-1412)*, s. 203-209.

40 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 628; ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XI, s. 323; es-Sayrâfî, *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân*, (Neşr. Hasan Habeşi), C.I, Matba'atü Dâr el-Kütüb, Kahire, 1970, s. 221.

41 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 630, 1098.

42 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 618.

43 Muhaddis ve fakîh Ebî el-Hasan alâ Merzûk b. Abdullah er-Rudinî'ye atfen Rudinî Mescidi olarak adlandırılan bu mescit Kal'a el-Cebel içindedir. Bkz. el-Makrîzî, *el-Hitat*, C.III, s. 40.

44 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 595; es-Suyûtî, *Târih el-Hulefâ*, (Neşr. Muhammed Muhî ed-Dîn 'Abd el-Hamid), 1998, Beyrut, s. 203; M.Ş.C.Tekindağ, *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XVI. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul, 1961, s. 59.

at, yüz kat elbise ödediği maddi bedellerdir. Üzerine giydiği elbisenin dahi çıkarılıp satılmış olması pahalı zevklerinin mi yoksa öfke yansıması mı olduğu tartışılırsa da defalarca göreve iade edilmesi dikkat çekicidir. Bunun yanında kırbaça dövülerek cezalandırılması ise ayrı bir konudur. Berkûk yeniden tahta geçtiğinde önceki yıl kendisini ihbar edenleri ve ailelerini cezalandırmayı ihmal etmemiş Kahire Valisi Hüsâmeddin Hüseyin Ali b. el- Gürânî ile Dimaşk Nâzır el-Ceyş'i Tâcuddin ibn Meşkûr'u müsadere etmiştir⁴⁵. Vali el-Gürânî de diğerleri gibi ceza altında iken boğularak öldürüldü⁴⁶. Maaşlı görevin rüşvet ile elde ediliyor olması kişinin maddi olarak elde edeceği miktarı tahayyül ettirmiyorsa da bir gerçekliği olduğu muhakkaktır. 1391'de Emîr 'Alâeddin b. et-Taşlakî, Katya Vilayetine tayin edildiğinde bu görevde kalması için her ay ödemesi gereken miktar yüz otuz bin dirhem kadar olarak belirlenmişti⁴⁷. 1391 Ağustos ayında Bahâeddin Muhammed b. el-Burcî, Necmeddin Muhammed et-Tanbedî'nin yerine Kahire Muhtesibliğindeki yeni görevi için Emîr Gümüşboğa'ya yüklü bir ödeme yapmıştı⁴⁸. 1394'te ise Müstevfî el-Mürteci Nasrullah b. Şantiye'nin yakalanıp Hizâne eş-Şemâyil'e konması ise özgürlüğünü satın almasını gerektirmişti⁴⁹.

Burcî Memlûklerde en fazla müsadere; Sultan Berkûk, Ferec ve Kayıtbay dönemlerinde yapılmıştır. Sultan Ferec, siyasi nedenlerle kırk üç defa müsadere uygulamıştır⁵⁰. Gerek Berkûk gerekse Ferec döneminde bu uygulamalardan örnekler aşağıda verilmektedir:

Devlet otoritesini hedef alan isyan suçunun cezası diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Memlûklerde de sert uygulamalar gerektirmiştir. Memlûk Sultanlığının Malatya Nâibi Seyfeddin Temürboğa Mintaş (ö. 1393) ile Berkûk arasındaki mücadele Berkûk'un cevval bir şahıs olduğundan Mintaş'a, Mintaş'ın da Türk emirlerini öldürmeye başlayan Berkûk'a itimat etmemesinden kaynaklanmıştır⁵¹. Berkûk birinci saltanatında tahttan uzaklaştırılınca kendisine yardım edenler Mintaş ve Hacı'nın⁵² şiddetine maruz kaldı. Berkûk'a yardım eden Hazinedâr Emîr Korkmas et-Taşdemir, Emîr Ahur Şahin Sargatmış, Üstâddâr Kutlubeg Emîr Ayıtmış ve Emîr Nâsireddin Muhammed b. el-Hüsam yakalanıp cezalandırıldılar⁵³. Dimeşk Nâibi Saltanası Yelboğa en-Nâsırî ile anlaşarak birlikte Berkûk'un hal'ine karar veren Mintaş tellallar çıkartıp "*Her kim Berkûk'un memlûklerinden birini getirirse...*" şeklinde duyurular yaptırdı ve Memâlik ez-Zâhiriye'den iki yüzü aşkın emiri bir bir yakalatarak mallarına el koydu⁵⁴. Yelboğa en-Nâsırî ise Tavaşi Bahadır eş-Şehâbî'yi Kal'a el-Markab'a sürgün edip mallarını da müsadere etti⁵⁵. Temelde sultan olma

45 İnbâ', C.III, s. 68; es-Sülûk, C.III, s. 671.

46 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 708, 1003, 1075, 1127, 1142, 1147.

47 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 736.

48 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 748.

49 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 816.

50 E. Çıplak, *Burcî Memlûkler Döneminde Müsâdere (1382 – 1517)*, s. 113.

51 el-'Aynî, *'Ikdu'l-Cuman fî Tarihi Ehli'z-Zamân "es-Sultan Berkûk Müessesü Devlet el-Memâlik el-Çerâkise"*, *Safahatu min Tarihi Mısır, H. 784-801/M. 1382-1398*, (tahkik: İman 'Ömer Şükrü), Kahire, 2002, s. 73; 'Aziz b. Erdeşir Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara, 1990, s. 316–317, 354; Ş. Tekindağ, *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 57-58.

52 el-Melik es-Sâlih Zeyneddin Hacı b. Şaban b. Hüseyin (20 Mart 1381-26 Kasım 1382)

53 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 658-659; ibn Hacer, *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr*, (Neşr. Dr. Hasan Habeşi), C.II, Kahire, 1994, s. 395.

54 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C. III, s. 650.

55 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 627-628, 650; el-Makrîzî, *el-Hutât*, C.II, s. 395; ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XI, s. 262, 265-266, 323; es-Sayrâfî, *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân*, (Neşr. Hasan

isteği ile birbirlerine rakip olan iki güçlü memlûkün karşı karşıya gelmeleri Berkûk'un ikinci kez saltanatı ele geçirmesiyle sona erecektir (27 Ocak 1390). 21 Nisan 1393 tarihinde Mintaş, Hama ve Tarablus Nâibini öldürdükten sonra bölge halkını müsadere etti⁵⁶. el-Makrîzî'nin anlattığına göre Berkûk sultan olduğunda da Mintaş'ın kendisine yaptığı şekilde tellallar çıkarıp onun teslimini istemiştir⁵⁷. 13 Temmuz 1393 günü Haleb'de, yakalandığı haberi üzerine Mintaş'ın cezası, mallarına el konulduktan sonra infazı ile neticelenmiştir⁵⁸. Emir Mintaş'ın, çeşitli sebeplerle bin yirmi dokuz defa uyguladığı müsaderelerden biri dönemin mimarı Çerkes el-Halîlî'nin 20 Mart 1389'da ölümünden sonra ona ait 500.000 dirhem ve yaklaşık 50.000 dinar ve ayrıca yaklaşık 300.000 Mısır dinarı ele geçirmesi örnek verilebilir⁵⁹. 1399 yılında Akboğa el-Lekkaş, Kerek Niyabeti için Emîri Âhur Kebir Nevrûz ile sultanın katli için ittifak etmişti. Bu suikast girişimi anlaşıldığında Akboğa hapsedilerek malları müsadere edildi⁶⁰. Nâibliğin ele geçirilmesi ve sultanın lağvedilmesini hedefleyen bu hareketin sonucu idamla değil sadece müsadere ile sonuçlanmış olması da ilginçtir. Sultan'ın fitne çıkarıcılar için aldığı sert tedbirlerin ve hatta ölümle sonuçlanan durumların olduğuna dair bilgimiz var iken bu olayda kendisine yapılmış saldırının cezasının mali düzeyde tutulduğuna dikkat çekeriz.

Ferec b. Berkûk'un saltanatı tamamen iç isyanlar ve karışıklıklarla doludur. Örneklerini verdiğimiz olaylara tümel olarak bakıldığında istikrarsızlıktan kaynaklanan devlet içi suistimaller ve isyanların ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Benzer örneklerden en çarpıcı olanlarından dikkatimizi çekenler döngü sanki bir usulmuş gibi müsadere yapanın müsadereye edilmesidir. Berkûk ve Kayıtbay dönemlerinde de sıklıkla uygulanan müsadere onların güçlü politikaları nedeniyle sarsıcı olmamış bizim sultanımızı ise tahtı bırakmasına neden olacak bir kaosun içine bırakacaktır.

1400'de Sultan Ferec'in Suriye'de isyan etmiş olan Şam Nâibi Tenem üzerine hareket ettiğinde burada ondan başka Tarablus Nâibi Yunus Balta ile 'Ali b. Fadl da hezimete uğramış ve evleri de dâhil olmak üzere müsadere edilmişlerdir⁶¹.

28 Şubat 1401'de Üstâddâr Emîr Yelboğa es-Sâlimî ve Şehabeddin Ahmed ibn Ömer b. Kuteyne vergi adı altında insanlardan aldıkları emvalin hesabı nedeniyle yakalandılar ve Kadı Sa'adeddin İbrahim b. Gurâb'a teslim edildiler⁶². 3 Nisan 1401'de ibn Kuteyne istenen parayı vermiş olmalı ki salıverildi. Mayıs 1401'de Emîr Yelboğa es-Sâlimî serbest bırakıldıysa da o, sonraki zamanlarda yaptığı her hileyi iki kat yaptı⁶³. Şâdd ed-Devâvîn Emîr Şehabeddin Ahmed b. Receb, Yelboğa es-Sâlimî'yi evinde tutukladı ve ölümün eziyetten daha evlâ olduğunu

Habeşî), Matba'atü Dâr el-Kütüb, Kahire, C.I, 1970, s. 221.

56 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 783.

57 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 701; ibn Hacer, *İnbâ'*, C. II, s. 393.

58 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 766, 782, 785-786; ibn İyas, *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr*, (tahkik: Muhammed Mustafa), C.I/II, Kahire, 1982, s. 460; ibn Furat, (1936) *Tarihu ibn el-Furat*, (Neşr. Kostantin Zurayk), C.IX/I, el-Matba'a el-Emir Kâniye, Beyrut, s. 219-220.

59 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XI, s. 278, 298.

60 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 965.

61 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XII, s. 210-211 ve C.XIII, s. 16-17; el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1004, 1012, 1013; ibn Hacer, *İnbâ'*, C.II, s. 93-94.

62 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1056-1057.

63 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1060.

dedirtircesine dövdükten sonra mevcut mallarının hepsine el konuldu⁶⁴. Sa‘adeddin b. Gurâb, Yelboğa es-Sâlimî’nin yerine Üstâddâr olmuş buna ek olarak ona Nâzır el-Ceyş ve Nâzır el-Has görevleri de verilmişti⁶⁵. Mart 1401’de ise azledildi ve sonra tutuklandı⁶⁶. 1404 yılı başlarında Yelboğa es-Sâlimî⁶⁷, cezalandırılmak için yine Sultan’ın huzuruna çağrıldı. Üstâddârlıktan azledildi, yakalandı, müsadere edildi ve Kahire Valisi ve Hüccâb Emîr Nâsireddin Muhammed b. Kelfet tarafından Şâdd ed-Devâvîn Rükneddin Ömer b. Kaymaz’a teslim edildi⁶⁸. O ilmiyyeden yazısı çıkana kadar şiddet gördü⁶⁹. 1404 yılında Vezir Ebû Küm ile beraber müsadere edildi⁷⁰. 11 Haziran 1405 tarihinde Emîr Yelboğa es-Sâlimî Kahire’de tekrar yakalandı ve Üstâddâr Emîr Cemâleddin tarafından mallarına el konuldu⁷¹. Yukarıda izah edildiği üzere emirlerin uğradıkları müsaderele rağmen servetlerinin çoğalmasında ciddi şekilde ekonomik zafiyetin işaretidir. Elbette bu es-Sâlimî’ye uygulanan bir mali ceza olmayıp onun da Timur’un Suriye’ye yaklaşması nedeniyle halktan aldığı para tahsilini emretmişti. Emirlerin ıktâ‘larından, Bilâdı Sultan’dan, Bilâdı Evkâftan, Mısır ve Kahire emlakinin görünen vergisi vs. her şey için vergi alındı. Geceleyin paranın çok olabildiği otellere baskın verildi. Mahzenler açıldı. Kahire’de bulunan nukudun yarısına, altın, gümüş, fels her ne varsa toplandı. Evkafın da malına aynı şekilde el kondu. Her yüz dirhem, üç dirhem ayarına geldiği zaman kuyumcular kaçtı. Zarar ile birlikte insanların es-Sâlimî’ye bedduaları da çoğaldı ve dilleriyle zemmedip kalpleriyle de buğz ettiler⁷². 1401’de bu malların tahsilinde bizzat Emîr Yelboğa es-Sâlimî bulunmuştu. Şam’a sefere çıkmaya muktedir olanların malları da alındı. Acz olanların yani durumu uygun olmayanlardan da senelik ıktâ‘ın mahsulünün yarısı istendi⁷³.

İlk defa 1401 yılında vezarete gelen Ebû Küm⁷⁴ (ö. 1432) görevi başındayken Dîvan’da açık olduğu gerekçesiyle saklanmıştı. 3 Ekim 1401 tarihinde Vezir ‘Alemeddin Yahya Ebû Küm kendisinden istenen parayı karşılayamayınca yine saklandı fakat parayı tamamladığında ona yeniden hil‘at giydirildi⁷⁵. Aynı yıl Cizye kâşifi Hâcib Emîr Mübârekşah vezir olarak tayin oldu. Ebû Küm ise yakalanarak cezalandırılması için Şâdd ed-Devâvîn’e teslim edildi⁷⁶. 1402’de ise azledildi ve tutuklandı ve müsadere için Şâdd ed-Devâvîn’e teslim edildi. Vezâret ise Hâcib Mübarekşâh’a tevdi edilmiştir⁷⁷. 1404 yılı başlarında el-Bîrî el-Becâsî’nin tavsiye ve kefaletiyle vezaret hil‘atını bir defa daha giydi. Bu göreve Tâceddin el-Bakarî’nin yerine getirildi. İbn Bakarî’nin, Nâzır el-Ceyş ve Nâzır ed-Dîvânı Müfred görevini elinde tutmasından rahatsız olan Vezir Ebû Küm, sekizinci günden sonra kaçıp gizlendi. 1404 yılında o ve es-Sâlimî müsadere edildi⁷⁸.

64 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1065.

65 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1056.

66 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1102.

67 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 125.

68 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1113; İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 233-234.

69 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1113.

70 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1117, 1119; İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 233-234.

71 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1161.

72 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1052.

73 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1054.

74 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1055.

75 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1077.

76 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1081, 1113.

77 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 220-221.

78 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1117, 1119; İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 233-234.

1402’de Dimeşk Nâibi Emîr Tanrıverdi, Sultanın onu yakalamasından korktuğu için kaçmış fakat yakalandıktan sonra müsadere edildi⁷⁹.

25 Ocak 1403 Perşembe günü Memâlik es-Sultâniyye’den, aralarında Sudun Taz ile Sudun el-Celeb’in de bulunduğu beş kişi, ülkede fitne çıkarmak için toplanmaları nedeniyle yakalandılar, kaydedildikten sonra tutuklanarak Hizâne eş-Şemâyl’ine gönderildiler. Hatta Sudun el-Celeb’in İskenderiye’den Frenk ülkelerine gitmesi de yasaklanmıştı⁸⁰.

1405 yılında Kanıbay el-‘Alâi el-Kebîr’in sultana karşı hareket etmek üzere Dimeşk halkından sanki savaşa hazırlanır gibi vergi ve müsadere ile para toplaması isyan teşebbüsü örneklerindedir⁸¹. Aynı yıl, Sultan Ferec’in çarçabuk aldığı karar ile birkaç emir üzerine hareket edip onların isyanını bastırması ve Şam’a kaçan emirlerin mallarını müsadere etmişti. Ele geçirilen meblağın yekûnu yüz dirhem olarak belirtilmişti ancak Devâddâr Emir Yeşbek ve Emir Timraz’dan yüzer bin dinar, el-Hamzavi’den otuz bin dinar, Kutluboğa el-Kereki’den de yirmi bin dinar alınmıştı. Bu durumun açığa çıkması sonucu el-Memâlik es-Sultaniyye’den buraya yönelen herkes teftişe maruz kaldığı gibi sultanın vakıfları da bu vesileyle yoklanmış oldu⁸².

Kudüs Nâibi Hasan halka uyguladığı müsadereler nedeniyle halkın şikâyetine neden oldu. Hasan, bu yardım talebini işitince aralarında on yaşında bir çocuğun da olduğu birçok kişiyi öldürttü ve çok kişi de yaralandı. Nâibi bertaraf eden halkın haberi Şam Nâibi Emîr Şeyh’e ulaştığında o, Esen Bey’i yeni nâib olarak hil’atlandırarak Kudüs’e gönderdi⁸³ (1405).

5 Temmuz 1405’te Şam Nâibi Emîr Şeyh; Emîr Sudun ez-Zarif’i, kadıları, kâtib es-sırrı, veziri yakaladı, es-Subeybe’ye götürdü ve orada hapsettikten sonra onların mal varlıklarını müsadere etti⁸⁴.

17 Eylül 1405 tarihinde Haleb Naibi Emîr Demirtaş el-Muhammedî gizlendiği yerden ortaya çıktı ve ona pek çok at ve büyük bir meblağ verilerek Gazze Niyabeti için hil’at giydirildi⁸⁵.

13 Ekim 1405 Salı günü beş yüz bin dirhem günlük 1/8’i ve üç bin otuz üç miskal altının 1/3’ü karşılığında Kâtib es-Sır Fetheddin Fethullah serbest bırakıldı⁸⁶.

Mart 1405’te Sultan, Vezir Tâceddin b. el-Bakarî’yi tutuklattı. Mevcut malının hepsi alındı sonra Şâdd ed-Devâvin’e teslim edildi⁸⁷. Yılsonunda Vezir Tâceddin b. el-Bakari yakalandı ve Emîr Cemâleddin tarafından cezalandırıldı. Onun yerine vezarete altı bin dinar karşılığında Fahreddin Macid b. Gurâb getirildi⁸⁸. 1407’de Tâceddin b. el-Bakarî cezası sürerken öldü⁸⁹.

79 ibn İyas, *Bedâ’i*, C.I/II, s. 181,643; es-Sayrafî, *Nüzhet en-Nüfûs*, C.III, s. 656.

80 el-Makrîzî, *el-Makrîzî, es-Sülûk*, C.III, s. 1100.

81 K.Y. Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412–1421)*, s. 36.

82 ibn Hacer, *İnbâ’*, C.II, s. 293-294, 297; el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, 1141.

83 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1153.

84 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1171.

85 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1175-1176.

86 ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 43.

87 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1149.

88 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1164.

89 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 24.

Şubat 1405'te Emîr Şeyh, Şam'da bir grubu ele geçirmişti. Onları büyük bir para vermeye mecbur etti. Gavta'daki bahçeleri için büyük bir meblağı zorunlu kıldı. Müsaderelerin çoğu halktan tahsil edildi⁹⁰.

3 Ağustos 1405 tarihinde geceleyin Re's en-Nevbe Emîr Yeşbek ibn Özdemir ve Emîr Timraz ve Emîr Sudun ve kardeşi Sudun Taz'dan Emîru Ahur İnal Bey ve onunla beraber Emîr Sudun el-Celeb ile Hazman da askerlerle gizlendi. Sultan bunları kuşattı ve mallarını aldı⁹¹.

Aralık 1406'da Haleb Kadısı yakalandı, demirle bağlandı ve malı müsadere edildi⁹². Haziran ayında ise Sultan, Kadı Fetheddin Fethullah'ı Kâtib es-Sır görevine geri getirdi. Fahreddin b. Muzavvak'ı da azletti⁹³. Kâtib es-Sır Fetheddin Fethullah yakalandı. Şâdd ed-Devâvîn Emîr Nâsireddin Muhammed b. Kelfet'e teslim edildi. Dairesi kuşatıldı ve bir milyon dirhem malı alındı. Daha sonra da Kâtib es-Sır Sa'adeddin ibn Gurâb'ın yerine tayin edildi. Emîrlere gibi altın tırazlı hil'atten giydi⁹⁴.

28 Nisan 1406'da her bir irdeb yüz dirhem olmak kaydıyla Mısır-Saîd'den Menfelut civarında ful, buğday ve mal almak için (gelen) tüccarların çoğu ve onların vekili Üstâddâr Emir Cemâleddin'in evinde yakalandı⁹⁵.

1406 yılında emirlerin tutuklanması ve emvaline el konulması ile ilgili pek çok örnek mevcuttur. Emîr İnal el-Münkar ve Emîr Sudun el-Muhammedî, Şam Niyabeti için Dimeşk'e geldi. Emir Sudun el-Muhammedî yakalandı ve yüksek ihtimalle müsadere edildi⁹⁶. Emîr Özbek er-Ramazanî tutuklandı ve hapis için İskenderiye'ye gönderildi⁹⁷. et-Tavâşî Şahin yakalandı ve Dimeşk Kalesine hapsedildi⁹⁸. İnal el-Aşkar ve Emir Sudun el-Mardînî tutuklandı ve İskenderiye'ye gönderildi⁹⁹. Emir Şeyh, Emir Sudun ez-Zarif'i yakaladı ve nakil sözü verdikten sonra hapse gönderdi¹⁰⁰. 22 Nisan 1406'da Emîr Cekem, Haleb'i aldıktan sonra Emir Fâris ibn Sahib el-Bâz et-Türkmân üzerine yürüdü ve mallarının çoğunu aldı¹⁰¹.

Kadı Sa'adeddin İbrahim b. Gurâb, Üstâddâr Emîr Cemâleddin Mahmud'un kâtibi iken ez-Zahiriyye'de ilk ortaya çıkışı Divân-ı Müfred Nâzırlığıdır. Bu görevdeyken önceden kendisini tutuklatan Cemâleddin Mahmud'un 1396'da müsadere sine sebep olmuştu¹⁰². 1403 yılında Sa'adeddin İbrahim b. Gurâb ve kardeşi Fahreddin Mâcid¹⁰³ bir milyon gümüş dirhem verip

90 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1145.

91 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1171.

92 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 36.

93 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 48, 51.

94 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1175-1176.

95 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 18.

96 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 12.

97 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 12.

98 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 13.

99 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 15.

100 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 16.

101 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 17.

102 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, s. 54, 152-153.

103 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, s. 232.

salıverildiler. Vezir Fahreddin Mâcid dört defa vezarette bulundu ve kısa süreli vezirliklerinin ilk ve sonuncusunda azledildi, tutuklandı ve ona müsadere uygulandı son vezaretinde ise müsadere den sonra kısa bir süre görevine devam ettiyse de yeniden tutuklanarak Üstâddâra teslim edildi. 16 Haziran 1405 tarihinde Sa'adeddin b. Gurâb ve kardeşi Fahreddin serbest bırakılmıştı¹⁰⁴. Bir sebepten ikisi de tekrar yakalanıp Emîr Rükneddin Ömer ibn Kaymaz'a teslim edildiler. Fahreddin dövüldükten sonra üç yüz bin dirhem Sa'adeddin ise bir milyon dirhem müsadere edildi ve akabinde öldürülmeleri için Üstâddâr Yelboğa es-Sâlimî'ye gönderildiler¹⁰⁵. Bir yıl sonra tekrar karşımıza çıkan Vezir Fahreddin Mâcid b. Gurâb'ın öldürülmediği anlaşılıyor ancak Sultan, onu yine yakalatmış ve cezasının uygulanması için Üstâddâr Cemâleddin Yusuf b. Ahmed el-Bîrî el-Becâsî'ye teslim ettirmiştir¹⁰⁶ (26 Nisan 1406). Haziran ayında Fahreddin b. Gurâb yirmi bin dinar karşılığında serbest bırakıldığı gibi Vezir, Müşir ve Nâzır el-Has olarak yeniden hil'atlandırılmıştır¹⁰⁷. 17 Ocak 1407'de tekrar müsadere edildi ve cezalandırıldı.

Sultan, Malatya Nâiblerinden Hâcib el-Hüccâb Emîr Güzel el-'Acemî'yi, hacılardan deve başına 1 dinar tahsil ettiği için şikâyet üzerine yakalattı. Güzel el-'Acemî, Hac Mahmili Emîri idi ve o sene hacılarla beraber gitmemişti ancak hacılardan haksız yere aldığı paradan ötürü Sultan, onun malının iki yüz bin dirhemini müsadere etti. Sonrasında kaçtıysa da bu defa malının neredeyse tamamı alındı(1407)¹⁰⁸.

Haleb Nâibi Cekem'in kendisine el-'Âdil lakâbını vererek Ferec'e rağmen saltanatını ilan etmesi bir isyan ve ihanet hareketidir. Bu durumda ölümüne cevaz verilen Cekem için Sultan Ferec, 2 Haziran 1407 tarihinde *câlî*şi dikerek Şam seferini ilan etmiştir. Cekem'in kaleleri bir bir ele geçirip kendisine askeri bir otoriteyle itaat sağlaması -ki bu kargaşanın asgari düzeye inmesini sağlamıştır.- ve sonunda beklenmedik bir şekilde Amed hâkimi Kara Yülüköğlü Osman'ın, onu öldürmesiyle askerlerinin dağılması kaynaklarda hazin bir şekilde anlatılmıştır¹⁰⁹. Kara Yülük ile olan mücadeleden mevt ayrılan Cekem'den sonra Haleb'de Dulkadiroğlu Ali Bey ile önceki muharebeden kaçıp saklanan Emir Temürboğa el-Meştûb arasındaki hâkimiyet mücadelesinden galib ayrılan Emir Temürboğa, Cekem'e ait bulunan bütün mal ve mülke el koymuştur¹¹⁰.

Sultan Ferec, Cemâleddin Yusuf el-Becâsî'ye Üstâddârlığa ilave olarak Vezir ve Nâzır el-Hâs görevlerini de vermişti. Görevini kötüye kullanıp insanları tahakküm etmeye başlayan el-Becâsî, Gazze Nâibi Hayr Bey tarafından yakalanarak Kahire'de hapsedildi¹¹¹. (17 Ocak 1407). Onunla ilgili bir başka suç da ihaneti ile ilgilidir. Sultan Ferec, babasının memlûklerinin isyan çıkaracağı haberini alınca, durumu müzakere etmiş ve buna göre birtakım tedbirler almıştı. el-Becâsî'nin, Sultanın güvenine ihanet edip onu tuzağa düşürmeye kalkması ortaya çıkınca o ve

104 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XII, s. 232.

105 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 369, 1106, 1164, C.IV, s. 18, 19, 39, 87, 89; ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XII, s. 232; ibn Hacer, *İnbâ'*, C.II, s. 401.

106 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 48.

107 ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 48, 51.

108 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 30; ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 53, 58.

109 el-'Aynî, *İkd el-Cumân*, Veliyyüddin Efendi Ktp nr. 2396, varak: 172-173, varak: 255, varak: 177-178, varak: 262; ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 23-25; K.Y. Kopruman, *el-'Aynî'nin 'İkd el-Cumân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar*, s. 43-44.

110 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 41, 43, 45; 1154.

111 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 39; ibn Tanrıverdî, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 51, 58.

adamları tutuklanmış malları da müsadere edilmiştir (19 Eylül 1409)¹¹².

1407'de Atabek Yeşbek'e, Çerkes ve Şeyh'in toplandığı haberi geldi. Bin at onlara az geldiğinden eksik olanı Hims halkından zorla aldılar. Sultan, hal böyle iken Haleb'de Temürboğa el-Meştûb ile birlikte Emîr Nevrûz el-Hâfîzî'yi mektupla Şeyh ve Yeşbek ile muharebe için çağırttı¹¹³. Sultan, Emîr Nevrûz gelene kadar Emîr Bektemir Çolak'ı Nâibi Gaybe tayin ederek Mısır'a hareket etti. Emîr Çolak daha önce Tarablus Nâibi olarak hil'atlandırılmıştı. Sultan, Dimeşk'ten çıkarken Yeşbek, Çerkes ve Şeyh ile karşılaştı. Bektemir'i ve Şam emîrlerini yakaladılar ve azlettiler. Atlarını aldılar ve askerleri müsadere ettiler¹¹⁴.

İhanet suçunun cezasının her zaman idam olmadığı, devletin suç ve ceza ilişkisinde öncüllerinin başka olduğuna da işaret eder. Sultan Ferec, 1408 yılında ihanet ettikleri tespit edilen Dimeşk Kadısı, Vezir ve Kâtib es-Sırr'ı Cuma namazından sonra olağan bir durum gibi tutuklatmış ve mallarına el koydurmuştur¹¹⁵. İbn Tanrıverdi, Kâtib es-Sırr Şerîf Kadı Kemaleddin b. el-Bârîzî ile görüştiklerinde Gazze'den bazılarının aldığı rüşvet ile ilgili yazdıklarını şöyle aktarıyor: *"Efendimiz, fulan kimse görevinden azledildiğinden beri Gazze'de tehlike azaldı. Gazze Şâfi'î Kadısının tevliyatinde mahdum sadakatinden sorumluydu. O; Şâfi'î, Hanefî, Malikî, Hanbelî Kadısı olmak istedi ve olmadı. Onu cellât olarak yazacaktım."*¹¹⁶

1409'da Sultan Ferec, göndermesini emrettiği emirleri göndermemesi, üstelik kendisine gönderdiği elçi Gümüş Boğa el-Cemâlî'yi de Dimeşk kalesinde hapsedmesi üzerine, Şam'a Şeyh üzerine yürümeye karar verdi ve Şam'a gitmek üzere hareket etti. Şam Nâibi Şeyh ise ailesini Sarhad kalesine gönderdi ve burayı güçlendirdi. Sultan'ın kendisinden gönderilmesini istediği emirlerden bazılarını da serbest bıraktı. Şeyh'in isyanı netleştğinde Dimeşk halkını müsadere yaptı ve bunda da çok aşırıya gitti¹¹⁷. Buna mukabil Sultan Ferec, Şeyh'in kâtibi Üstâddâr Cemâleddin'i, ailesini, havâşîlerini ve hatta onun nesebinden herkesi müsadere etti¹¹⁸. Müsadere edilen miktar dokuz yüz altmış dört bin dinar idi¹¹⁹ (1410).

Emîr Tanrıverdi el-Mahmûdî'yi 1409 yılındaki müsadere cezasında da görüyoruz. Sultan Ferec, Mekke ve Medine'den gelen tüccarların müsadere edilmesini iyi karşılamamış ve bunun üzerine olayın tetkiki için Emîr Tanrıverdi el-Mahmûdî Kahire'ye getirilmiştir¹²⁰.

Üstâddâr el-Bîrî el-Becâsî (ö. 1409) bir milyon dinar müsadere edildikten sonra ayrı ayrı başka ödemelere mecbur edildi ve cezası sürerken de öldürüldü. Yanındakileri aldatarak görevinde yükselen biri olarak tanıtılan el-Becâsî'nin döneminde bölgesi harap idi. Mallarına el koyduğu el-

112 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 95, 96, 100, 108-109; İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 78-79, 83, 90-91; İbn Hacer, *İnbâ'*, C.II, s. 431.

113 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 63.

114 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 64.

115 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 64.

116 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 39-40.

117 el-'Aynî, *'İkd el-Cumân*, s. 287; el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 93; İbn Hacer, *İnbâ'*, s. C.II, s. 420; *en-Nücûm*, C.XIII, s. 77; K. Yaşar Koprıman, Sultan al-Malik al-Muayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri, s. 70.

118 İbn Hacer, *İnbâ'*, C.VI, s. 165-167.

119 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 81.

120 İbn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XII, s. 47-48.

edrâk, erbâb, a‘yân ve küttâb, urban ve meşayih’in çoğunun öldürülmesinin de sebebi oydu¹²¹(1410).

18 Ocak 1411’de Emîr Bektemir, Gazze’ye ulaştığında Sultan Ferec aleyhinde Şeyh ve Nevrûz’un casuslarını yerleştirdiği haberleri yayıldı¹²². 1411 Eylül/Ekim’de ise sultana karşı ittifak ettikleri haberi doğrulandı. Hama’yı almak için harekete geçmeleri üzerine Dimeşk Kalesi de güçlendirildi. Bu imar hareketinin başında otuz bin dinardan fazla harcandığı belirtilmiştir¹²³.

Hak görme, cezadan kurtulma ya da yabancı tüccarların dahi müsaderenin bir yerinde yer almaları örnek yelpazemizi genişleten hadiselerdendir. 1411 yılında Kahire’ye ulaşan Nâzır el-Hâs Mecdeddin b. Heysen müsadere edilen mallardan kendisi için pay istediye de almaya ömrü yetmedi¹²⁴. 1412 yılında Şehâbeddin Ahmed b. Hasbânî altmış üç gün hapis kaldıktan sonra muhtemelen kurtuluş parası ile serbest bırakıldı¹²⁵. Cenevizlilerin İskenderiye’ye tekrar hücum etmesi onların müsadere edilmeleri ile sonuçlandı¹²⁶ (1412).

el-‘Aynî, Burcîlerin ikinci sultanı dönemini gözlemlerken “*en-Nâsır Ferec zamanında büyük bir korku içindeydiler. Cezalandırılıp müsâdereye maruz kaldılar. Müsâderelerden dolayı ondan korktuklarından güzel bir giysi giyip dolaşmak isteyen hiçbir kimse olmadı. Birkaç kez müsâdere olanların dahi malları alındı. Gizlenen gelirleri bulundu ve müsâdere edildiler. Garibler, tüccarlar, yetimlerin malları da alınuncaya kadar zulüm artmıştı.*”¹²⁷ ifadesiyle aslında on iki yıllık bir ahvali özetlemiştir. Bahsettiğimiz üzere pek çok nedeni olan bu durum sonra gelecek sultanlar için de umut niteliğindedir. Paranın ayarının sıkça değişmesi ile fiyatların artışı bahsinde (1405)¹²⁸ geçen “*Dimeşk’te müsâdereler çoğaldı.*” İfadesi, Dimeşk Kalesinin imarı için halktan ve tüccarlardan zorla alınan emval hakkında bilgi verilir (1407)¹²⁹. 1408 yılında ise vakıf mallarının sahiplerinden alınması ile ilgili bu ifade karşımıza çıkar¹³⁰. Ocak 1411’de ise Ramazan ayında yine bu artıştan söz edilir¹³¹. Örneklerine defaatle rastladığımız Şemseddin Aknay’ın Dimaşk Kadılığı görevine geri dönmesi durumundaki gibi (1406)¹³² azil ve geri dönüşlerde müsadere yoluyla gelir elde etmenin olağan bir hal alması rüşvetin de eleştirildiği hadiselerdendir. Müsaderelerin temelde ekonomik nedenlerden ancak istikrarsızlıkla birlikte kişisel bir açgözlülüğe dönüşmesi XV. yüzyıl memlûk ekonomisinin göstergesi durumundadır¹³³.

121 ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 64.

122 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 156.

123 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 184.

124 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 150.

125 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 199.

126 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 665; ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIV, s. 236; ibn Hacer, *İnbâ’*, C.VII, s. 24-25.

127 el-‘Aynî, *es-Seyf el-Mühenned fî Sîret el-Melik el-Mü’eyyed Şeyh el-Mahmûdî*, (Neşr. F. Muhammed Şeltût-M. Mustafa Ziyâde), s. 262-263.

128 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.III, s. 1152-1153.

129 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 39.

130 ibn Tanrıverdi, *en-Nücûm*, C.XIII, s. 65-66.

131 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C.IV, s. 156.

132 el-Makrîzî, *es-Sülûk*, C. IV, s. 34.

133 Beyyûmî İsmâil eş-Şerbînî, *Müşâderâtü’l-Emlâk fi’l-Devleti’l-İslâmiyye: ‘Aşru Selâfîni’l-Memâlik*, C.I, 1997, Kahire, s. 348-350.

Sonuç

Mısır ve Suriye, coğrafi konumuyla dünya ticaret merkezlerinden biri durumundadır. Burada kurulan devletlerin ekonomik politikaları ve siyasi istikrara bağlı olarak gelişen sanayi ve tarımıyla iç ve dış ticarete canlı bir merkezin oluşmasını sağlamış ve bölgeyi iktisadi yönden çok geliştirmiştir. Memlûk devletinde de hal böyle iken zaman zaman yönetimden kaynaklanan veya bahsettiğimiz üzere pek çok zaaf nedeniyle buhranlar yaşanmıştır. Belki kısa vadeli bir çözüm olarak görünen müsaderenin bu noktada amacından başka bir mecraya kayması dönemin iktisadını mercek altına alınmasını gerektirmiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar meseleyi ne bir müessese nizamında ne de İslam hukuku dairesinde tanımlamaktadır. Çünkü her iki durumda da konu belirli bir çerçeveye oturmamaktadır. Mevcut örnekler ve dönemin iktisadi ve siyasi buhranları ile birleşen müsadere, çoğunlukla ‘örfi uygulamalar olarak karşımıza çıkmıştır. Ferec’in bu konuda talihsizliği, kendisinin bir veliaht olarak görevini güçlü emirler gölgesinde yürütmüş olması sürekli iç mücadelelerle uğraşması ve üstelik Timur tehdidi ile baş etme çabalarıdır. Lüks harcamalar, paranın ayarının sık değişmesi, çokça para basılması gibi örnekler oluşan devasa açığı kapatmak için çeşitli önlemler almalarını gerektirmiştir. Memlûk ekonomisinde fiyatların kararsızlığı, hububat bedelinin artışı enflasyon nedenlerindedir. el-Makrîzî, *İğâset el-Umme*’de bu ekonomik dalgalanmaların nedenlerini çok iyi açıklamaktadır. Kitabın ana teması yüksek fiyatlar ve Memlûk sultanlarının yanlış siyasi, ekonomik ve parasal politikalarıdır. Şüphe, güvensizlik, kibir, güç gibi tehlikeli davranışların verdiği ivmeyle bürokrasinin sürekli yer değiştirdiğini ve görevde kalma karşılığında yahut bir göreve intisab etme durumunda rüşvetin de müsâdere ile beraber anılması pek şaşırtıcı değildir. Fakat üzerindeki cezanın kaldırılması için bir kefalet ödenmesi ise kirli bürokrasinin açıktan suç işlediğini de gösterir. Memlûk ekonomisinin değişkenleri; devletin krizlere tepkisi, hazineyi kurtarma ve iflası durdurmayı amaçlayan politika değişiklikleri şeklinde tebarüz eder. Bu, ekonomik gerekliliğe gerçekçi bir çözüm olarak Memlûk dönemine dair değişimci bir anlayıştır. Bireysel haksız kazanç veya hazineyi ikmal etmeye yönelik *el koyma, istifleme ve devalüasyon yoluyla sömürü* girişimleri uzun vadede özel mülkiyeti geliştirme çabalarını da doğurmuştur.

Kaynakça:

- ‘Âşık Paşa-Zâde (1332) *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Neşr. Âlî Bey) İstanbul.
- ‘Aziz b. Erdeşir Esterâbadî, (1990) *Bezm u Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara.
- Ağır, A. Mesut (2015) *Memlûklerde Ticaret*, Çizgi Yay. Konya.
- Ayaz, F. Y. (2006) “*Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri*”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1) (s. 141-180)
- Ayaz, F. Y. (2009) *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, Ankara.
- Çetin, Altan (2004) “*Memlûkler Döneminde Kârimî Tüccarları*”, Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/35, Ankara. (s. 71-87)
- Çıplak, Esra (2005) *el- Melik en-Nasır Ferec b. Berkûk Devri Memlûk Sultanlığı (791-*

815/1399-1412), Gazi Üniversitesi, SBE, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çıplak, Esra (2015) *Burcî Memlûkler Döneminde Müsâdere (1382 – 1517)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

Dumit, A.H. (1970) *ed-Devlet el-Memlûkiyye Tarih-i Siyasî ve el-İktisadî ve el-'Askerî*, Beyrût.

el-'Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. (2002), *'Ikdu'l-Cuman fî Tarihi Ehli'z-Zamân "es-Sultan Berkûk Müessesü Devlet el-Memâlik el-Çerâkise"*, *Safahatu min Tarihi Mısır, H. 784-801/ M. 1382-1398*, (tahkik: İman 'Ömer Şükrü), Kahire.

el-'Aynî, Bedreddin Mahmûd b. Ahmed. *'Ikd el-Cumân fî Tarihi Ehl ez- Zamân*, Veliyyeddin Efendi Ktp, nr. 2396.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, (1990) *es-Sihâh Tâc el-Luga ve Sihâh el-'Arabiyye*, (Neşr. Ahmed 'Abdülğafûr 'Attâr), 7 Cilt, Beyrût.

el-Firuzâbâdî, Mecdeddin Muhammed b. Ya'kûb eş-Şirâzî (1978-1980) *el-Kâmûs el-Muhît*, 4 Cilt, Kahire.

el-Makrîzî, (1998) *Kitab el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr fî Zikr el-Hutât ve el-Âsâr*, (Neşr. Muhammed Zinhüm-Medîha eş-Şarkâvî), 3 Cilt, Kahire.

el-Makrîzî, Takîeddin Ahmed b. Ali (1971–1972) *Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, (Neşr. Sa'id 'Abdülfettah 'Aşûr), 4 Cilt, Matba'at Dâr el-Kütüb, Kahire.

el-Makrîzî, Takîeddin Ahmed b. Ali (1999) *İğâset el-Umme bi-Keşf el-Gumme*, (Neşr. Yâsir Seyyid Salihîn), Kahire.

el-Malatî, Zeynüddin 'Abdülbâsît b. Halil b. Şahin (2002) *Neyl el-Emel fî Zeyl ed-Düvel*, (neşr. 'Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî), C. I/II, Sayda-Beyrut.

Emad Abou-Ghazi (2018) *"Egyptian Archives and the Rewriting of the Mamluk's History"*, *Journal of Islamic Area Studies* 10, Cairo. (p. 5-16)

Esen, Hüseyin (2002) *"İslam Hukuku Açısından Müsâdere"*, Dokuz Eylül Üniv. İFD, XV, İzmir. (s. 191-225)

es-Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek (2000) *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (tahkik: A. Arnavud-T. Mustafa), C.X, Beyrut.

es-Sayrâfî, Ali b. Davûd b. el-Hatîb el-Cevherî (1970) *Nüzhet en-Nüfûs ve el-Ebdân fî Tevârih ez-Zamân*, (Neşr. Hasan Habeşî), Matba'atü Dâr el-Kütüb, Kahire.

es-Suyûtî, 'Abd er-Rahmân b. Ebî Bekir (1998) *Târih el-Hulefâ*, (Neşr. Muhammed Muhiyyuddîn 'Abd el-Hamid), Beyrût.

eş-Şerbînî, Beyyûmî İsmâil (1997) *Müşâderâtü'l-Emlâk fî'd-Devleti'l-İslâmiyye: 'Aşru Selâfîni'l-Memâlik*, C.I, Kahire.

ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtada el-Hüseynî (1973) *Tâc el-Arûs*, (Neşr. Mustafa Hicâzî), 40 Cilt, Kuveyt.

Falay, Nihat (1978) *"İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri"*, İÜ İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü

Yayını, İstanbul. (s. 1-64)

Hamîdullah, Muhammed,(1985) el-Vesâik es-Siyâsiyye ve el-İdariyye li'l-Uhûd el-Fâtımiyye ve el-Atabekiyye ve el-Eyyûbiyye, Dirâseti Nusûs, Silsiletü Vesâiki el-İslâm 4, Beyrut.

İbn Arabşah, Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed (1882) *'Acâ'ib el-Makdûr fî Ahbari et-Teymur*, (Neşr. Kebîrûddin Ahmed-Major H. S. Jarret), Kalkûta.

İbn Dokmak, Sârımeddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir, (1982) *el-Cevherü's-Semîn fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, (Neşr. Saîd A. Âşûr-Ahmed es-Seyyid Derrâc), Mekke.

İbn el-Furat, Nâsıreddin Muhammed b. 'Abdürrahim (1936) *Tarihu ibn el-Furat*, (Neşr. Kostantin Zurayk), 9 Cilt, el-Matba'a el-Emir Kâniye, Beyrût. (9/1 245 sh.)

İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî (1994) *İnbâ' el-Gumr bi-Ebnâ el-'Umr*, (Neşr. Dr. Hasan Habeşî), C. II, Kahire.

İbn Hacer, Şihâb ed-Din Ahmed b. Ali el-'Askalânî (1993) *ed-Dürer el-Kâmine fî A'yân el-Miet es-Sâmine*, 4 Cilt, Dâr el-Ceyl, Beyrût.

İbn Haldûn, Velîeddin 'Abdurahmân b. Muhammed (2007, 2009) *Mukaddime* (haz. Süleyman Uludağ), 2C, 5-6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İbn İyas, Zeyneddin Muhammed b. Ahmed (1983) *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâyi' ed-Duhûr*, I/II, (tahkik: Muhammed Mustafa), Kahire.

İbn Kadı Şuhbe, Takîeddin Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimeşkî (1997) *Târih ibn Kadı Şuhbe*, (Neşr. 'Adnan Derviş), C.4, Dimeşk.

İbn Manzûr, Muhammed ibn Mukarram ibn Ali ibn Ahmed el-Ensârî el-İfrikî el-Mısırî el-Hazrecî (1999) *Lisân el-'Arab*, (Neşr. Emin Muhammed 'Abd el-Vehhâb-Muhammed es-Sâdik el-'Abîdî), 18 Cilt, Dâr el-İhyâ et-Turâs el-'Arabî, Beyrût.

İbn Tanrıverdi, Cemâleddin Ebu el-Mehâsîn Yûsuf (1992) *en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısır ve el-Kahire*, (Neşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin), C. XI-XII-XIII, Dâr el-Kütüb el-'İlmiyye, Beyrût-Lübnan.

Kanat, C. (2010) Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, İstanbul.

Kasım, 'Abduhu Kasım (1994) *'Asru Selâtîn el-Memâlik*, Dâru's-Şurûk, Beyrut.

Kopruman, K. Y. (1971) el- 'Aynî'nin 'İkd el-Cümân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Kopruman, K. Y. (1981) *"al-Malik al-Mu'ayyad Şayh al-Mahmûdî Devrinde (1412-1421) Mısır'ın Mâlî ve İktisâdî Durumuna Umumî Bir Bakış"*, Tarih Enstitüsü Dergisi, 10-11. (s.153-169)

Kopruman, K. Y. (1989) *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, KBY, Ankara.

Mahmood Ibrahim (2010) *"Crime and Punishment in Mamluk Damascus"*, Osmanlı Araştırmaları, Sayı 36, İstanbul.

Mujani, Wan Kamal (2012) *"The Expenses of Mamluk Army during the Burji Period"*,

Advances in Natural and Applied Sciences, 6(3), Malaysia. (p.303-309)

Neşri, Mehmed (1957) *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, (Neşr. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen), TTK, Ankara.

Özbek, Süleyman (2013) “*Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar: Sultanı Öldüren Sultan Olur*”, Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:32, Sayı:53, Ankara. (s.155-172)

Pakalın, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 Cilt, MEB, İstanbul.

Pençe, Masumali-Muhammedali Kazım Bigi, Hadi Alimzade, (2013) “*el-Hâkim Fatımi ve Kıpti Zimmîler, Kıptilerin İslam’ı Kabul Etmeleri ve İrtidatları Üzerine Bir İnceleme*”, Misbah, 2/5, İstanbul. (s. 93-102)

Şeşen, R. (1983) *Salâhaddîn Devrinde Eyyübîler Devleti*, İstanbul.

Tekindağ, M.C.Ş. (1961) *Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XVI. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İstanbul.

Türk Hukuk Kurumu, (1944) *Türk Hukuk Lügati*, Ankara.

Ünal, M.A. (1987) “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Müsâdere*”, Türk Dünyası Araştırmaları, (49) (s. 95-111)

Walker, Bethany J. (2009) “*Popular Responses to Mamluk Fiscal Reforms in Syria*”, Bulletin D’études Orientales, LVIII. (p. 51-68)

Yiğit, Fatma A. (2014) “*Emir ve Devlet: Dimeşk Nâibi Emir Tengiz’in Hayatı*”, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2014/14. (s. 127-144)